

RENÉE HIRSCHON

ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΙ
ΤΗΣ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

*Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν Μικρασιατῶν
προσφύγων στὸν Πειραιᾶ*

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση	11
Πρόλογος στην πρώτη αγγλική έκδοση	25
Εύχαριστίες	31
Α' Πενήντα χρόνια πρόσφυγες	35
Β' Το όθωμανικό παρελθόν μέσα στο προσφυγικό παρόν . .	59
Γ' Ταυτότητα και βιοτικές δυσκολίες	92
Δ' Γερμανικά: Ο τόπος και ο χώρος	124
Ε' Βιοπορισμός	157
Ζ' Το σπίτι, η προίκα και ο γάμος: Συνέχεια και προσαρμογή	204
Ζ' Το σπίτι: Ο συμβολικός και ο κοινωνικός κόσμος	247
Η' Η γειτονιά: Ένσωμάτωση και άμφισημία	299
Θ' Θρησκευτική ζωή και θάνατος στα Γερμανικά	340
Ι' Ο θρίαμβος τῆς ζωῆς	382
Παραρτήματα	433
Σημειώσεις	445
Εικόνες <i>μετά την</i>	456
Βιβλιογραφία	457
Εύρετήριο	471
Κατάλογος εικόνων	483

Η ΓΕΙΤΟΝΙΑ

Ένσωμάτωση και άμφισημία

Στά Γερμανικά ή οικογένεια και τὸ νοικοκυριὸ βρίσκονταν στὸ ἐπίκεντρο τῆς προσωπικῆς δέσμευσης και τῆς ἀφοσίωσης κάθε ἀτόμου. Ἡ αὐτονομία τοῦ νοικοκυριοῦ ὀριζόταν με σαφήνεια: τὸ σπίτι ἦταν ἕνας χῶρος στὸν ὁποῖο εἶχαν πρόσβαση ὀρισμένα μόνο ἄτομα, και ἡ οἰκογένεια ἀποτελοῦσε μιὰ αὐτόνομη μονάδα. Μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι τὰ γνωρίσματα αὐτὰ διαχωρίζουν και καθιστοῦν ἀποσπασματικὲς τὲς σχέσεις μέσα στὴν κοινότητα. Τὸ συμφέρον, ἀτομικὸ και οἰκογενειακὸ, προκαλοῦσε ἐντάσεις, ἀνταγωνισμοὺς, ζήλιες, ἀκόμη και ἔχθρα ἀνάμεσα στὲς οἰκογένειες. Ὑπῆρχε ὡστόσο και ἡ γειτονία, ἕνας ἄλλος βασικὸς θεσμὸς γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο διαμορφωνόταν ἡ ζωὴ στὰ Γερμανικά. Οἱ σχέσεις γειτονίας καθορίζονταν ρητὰ ἀπὸ ἀξίες ποὺ συνεπάγονταν κοινωνικότητα, συνεργασία και συχνὲς ἀνταλλαγές, ἀπτές και μὴ. Σύμφωνα με αὐτὲς τὲς ἀξίες, στὴν ιδεώδη ἐκδοχὴ τῆς ἡ ζωὴ στὴ γειτονία διακρινόταν ἀπὸ πνεῦμα ἐνσωμάτωσης και ἰσότητος, ἀφοῦ δὲν ἀπέκλειε κανέναν και ὁ κώδικας τῆς ἀφοροῦσε τοὺς πάντες. Οἱ οἰκογενειακὲς δεσμεύσεις προσέθεταν ἀσφαλῶς ἐνταση και ἀμφισημία στὴν κατάσταση. Οἱ ὑποχρεώσεις πρὸς τὴ γειτονία ὅμως ἀντιστάθμιζαν κάθε τάση ἀπομόνωσης τῆς οἰκογένειας ἢ ἀποξένωσης τοῦ ἀτόμου. Σὲ ἐπίπεδο ἀνάλυσης, οἱ ἀρχὲς τῆς γειτονίας, καθὼς εἶχαν τὴν τάση

νά παραμερίζουν τις διαφέρειες και νά εξισώνουν τις διαφορές, δόλιων εναν τρόπο προσανατολισμού πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί «άνοιχτός» και κοινοτικός. Αντίθετα ό θεσμός τής οικογένειας, πού ήταν «κλειστή» και άνταγωνιστική, έτεινε νά διαφεύ τήν κοινότητα σέ αυτόνομες μονάδες. Σέ όλη τήν περιοχή πάντως τά άτομα συνδέονταν μεταξύ τους χάρη στίς σχέσεις γειτονίας, φιλίας, και πνευματικής συγγένειας (κουμπάριας). Ένδιαφέρον παρουσιάζουν οι τρόποι μέ τούς οποίους οι διαφορετικοί αυτόι κοινωνικοί θεσμοί άλληλεπίαλύπονταν, γιά νά καταλήξουν σέ άμφισμήτες και έντάσεις άλλα και σέ σκεπείς περιπτώσεις άρμονίας και ένσωμάτωσης.

Η ύψη τής ζωής στή γειτονιά

Η έντονη ζωνάνια ήταν ένα από τά πύό έντυπωσιακά γνωρίσματα τής Κοκκινιάς και άλλων παλιών προσφυγικών συνοικισμών τής πόλης. Οι πύό ήλικιωμένοι Αθηναίοι τή θυμούνται μέ νοσταλγία, γιατί έξαφανίστηκε από πολλές περιοχές όταν κυριάρχησαν οι πολυκατοικίες. Ωστόσο τό 1972, σέ μέρη όπως ή Κοκκινιά, άποτελοϋσε σημαντικό στοιχείο τής καθημερινής ζωής και μείζονα όψη τής κοινωνικής όργάνωσης. Λόγω τού ήπιου κλίματος, τούς περισσότερους μήνες ό κόσμος περνά πολύ χρόνο έξω από τό σπίτι. Στην Κοκκινιά οι γωνίες, τά πέζοδρόμια και οι πλατείες ήταν τό πεδίο τών δραστηριοτήτων τής γειτονιάς. Μόλις έμπαινε ή άνοιξη, οι δρόμοι και οι πλατείες ζωντάνευαν, καθώς οι γυναίκες μαζεύονταν έξω γιά νά κουβεντιάσουν ή νά καθίσουν σέ παρές στά πέζοδρόμια, κεντώντας ή πλέκοντας. Στους χωματόδρομους τά παιδιά έβγαίνουν γιά παιχνίδι και οι άνδρες

έστησαν τραπέζια γιά νά παίξουν χαρτιά ή τάβλι (φωτ. 10-13, 16, 23, 25). Μέ τις πρώτες ζέστες ό θέρμος και ή κίνησή αυξάνονταν, γιά νά κορυφωθούν κατά τόν Μάιο και τόν Ιούνιο. Τότε οι δρόμοι δέν άδειάζαν πριν από τά μεσάνυχτα, και τις μέρες πού έκανε πολλή ζέστη οι κάτοικοι πρόσφεραν στους γνωστούς πού τύχαινε νά περνούν ένα κάθισμα στή σκιά ή σέ μιá δροσερή γωνιά. Αργότερα, στίς σχολικές διακοπές, πολλές οικογένειες έφευγαν γιά νά περάσουν τό καλοκαίρι σέ έξοχικά, δικά τους ή συγγενικά, σέ κοντινά θέρετρα (Σαλαμίνα, Λούτσα). Τούς πύό ζεστούς μήνες, δηλαδή Ιούλιο και Αύγουστο, ήταν φανερό ότι ό κόσμος έλειπε. Η συνοικία ξαναζωντάνευε τόν Σεπτέμβριο, μέ τό ξεκίνημα τής σχολικής χρονιάς. Τά βράδια ήταν πύό σύντομα και ψυχρά, και οι δρόμοι άδειάζαν κορίτερα, αλλά ως τόν Νοέμβριο ό κόσμος έξακολουθούσε νά κάθεται έξω γιά μιá ή δύο ώρες τά όμορφα άπογεύματα. Έκείνους τούς μήνες συνήθιζαν νά λένε: «Ο χειμώνας έρχεται και ό κόσμος μαζεύεται στά σπίτια του». Τούς επόμενους μήνες τά σπίτια έμεναν μέ κλειστά πατζούρια, γιά νά προστατευθούν από τούς δυνατούς άνέμους. Οι δρόμοι ήταν έρημοι, μέ έξαίρεση τις λιγοστές νοικοκυρές πού πήγαιναν βιαστικά από τό καταφύγιο τού φούρνου ή τού μπακάλη στή ζεστασιά τού σπιτιού. Οι τυχαίες καθημερινές συναντήσεις μεταξύ γειτόνων, τόσο σημαντικές γιά τήν κοινωνική συνοχή, γίνονταν στά μαγαζιά αυτά, ή πολύ βιαστικά στίς γωνίες τών δρόμων, όταν ό καιρός ήταν πύό μαλακός. Υπήρχαν ώστόσο εύκαιρίες γιά κοινωνική συναναστροφή στίς μεγάλες θρησκευτικές και όνομαστικές γιορτές, όποτε άνταλλάσσονταν έθιμικές επισκέψεις.

Οι κοινωνικές συναναστροφές, πού διέφεραν άνάλογα μέ

τήν εποχή του χρόνου, είναι ένδεικτικές και εκφράζουν τους δύο τρόπους προσανατολισμού που διαμόρφωναν την κοινωνική ζωή σε αυτή τή συνοικία. «Μαζωμένοι στα σπίτια τους» τὸ χειμώνα, οἱ ἄνθρωποι ἦταν λιγότερο προσιτοί, πιὸ προσανατολισμένοι στήν οἰκογένεια, καί οἱ κοινωνικές ἐπαφές περιορίζονταν. Ἀνοιχτὴ ἀτμόσφαιρα, κοινωνικές συναστροφές καί ἀνταλλαγές συνδέονταν κυρίως μὲ τίς ὀνομαστικές καί τίς μεγάλες θρησκευτικές γιορτές, ὅποτε τὸ σπίτι ἦταν ἀνοιχτὸ σὲ ὅλους. Σὲ γενικές γραμμὲς αὐτὴ ἡ ἀτμόσφαιρα ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ σχήματα ἀνταλλαγῆς πού κυριαρχοῦσαν τοῦ ζεστοῦ μῆνες. Τότε οἱ γείτονες ἔκαναν πολλές ὥρες συντροφιά, ἔξω ὅμως ἀπὸ τὰ σπίτια τους, καθὼς ἡ δὴμόσια κοινωνική συναστροφή ἀποτελοῦσε ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῶν μεταξύ τους σχέσεων. Ἀντίθετα, τὸ χειμώνα ἐπισκέψεις ἀντάλλασσαν μόνον ὅσοι συνδέονταν μὲ δεσμούς στενότερους ἀπὸ τίς ἀπλές σχέσεις γειτονίας (παρθεύγματος χάρις ὅσοι ἦταν φίλοι ἢ κομπάρσοι, ἢ ἔπιναν μαζί καφέ, βλ. σσ. 327-333). Στις ἀπογευματινὲς συγκεντρώσεις στὰ πεζοδρόμια, οἱ γυναῖκες ἐπέκτειναν τὸν οἰκιακὸ τους χῶρο ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι καί, ἐπιλεκτικά καὶ πάλι, προσκαλοῦσαν ἄλλα άτομα νὰ καθίσουν μαζί τους.

Οἱ δυνατοὶ δεσμοὶ μεταξύ γειτόνων συνιστοῦσαν ἀπόδειξη τῆς πολυπλοκότητος τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ ἐπὶ δεκαετίες στὸς προσφυγικὸς συνοικισμοῦς. Τὸν καιρὸ πού δημιουργήθηκε ἡ Κοκκινιά, οἱ κάτοικοι τῆς ἐρχονταν ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀνῆκαν σὲ διαφορετικὰ οικονομικά στρώματα. Στὴν ἀρχὴ οἱ δεσμοὶ ἀνάμεσα στὰ νοικοκυριά ἦσαν σπάνιοι, καθὼς ὁ πληθυσμὸς ἦταν τόσο ἀνομοιογενής. Σὲ λιγοστὲς περιπτώσεις, κάποιοι

συγγενεῖς ἢ φίλοι κατάφεραν νὰ ἀποκτήσουν σπίτι κοντὰ ὀ ένας στὸν ἄλλο, ἀλλὰ συνήθως τὰ σπίτια πού γειτόνευαν χορηγούνταν σὲ ἀνθρώπους οὐσιαστικά ξένους μεταξύ τους. Βαθμιαία ἄρχισαν νὰ ἀναπτύσσονται σχέσεις γειτονίας, πού ἐνσχυρίσθηκαν μὲ γάμους καὶ κομπαριές. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα δίκτυο στενῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί διαπλεκόμενων δεσμῶν πού ἀπλώνονταν σὲ ὅλη τὴν περιοχή (Hirschon / Thakurdesai 1970, 190-191).

Ἀρκετοὶ παράγοντες συνέβαλαν στήν πολυπλοκότητα καὶ στήν πυκνότητα τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν. Τὸ γεγονός ὅτι μερικές προσφυγικὲς συνοικίες ἦταν στήν ἀρχὴ γεωγραφικά ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν πόλη, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν αὐξανόμενη ἀμοιβαία προκατάληψη μεταξύ ντόπιων Ἑλλήνων καὶ προσφύγων, συνέβαλε τὸν πρώτο καιρὸ στὴ διαμόρφωση μιᾶς αἰσθητῆς ἀπομόνωσης. Οὕτως ἡ ἄλλως οἱ Κοκκινιώτες προτιμοῦσαν συνειδητὰ τοὺς γάμους μεταξύ ἀτόμων μὲ μικρασιατικὲς καταβολές, θεωρώντας ὅτι ἡ καταλληλότητα τοῦ ὑποψήφιου συζύγου ἐξαρτιόταν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς. Ἔτσι, τὰ ὄρια μεταξύ γηγενῶν καὶ προσφύγων διατηροῦνταν. Ἡ πολιτικὴ ἀπομόνωση, ἡ περιορισμένη κινητικότητα καὶ ἡ συνακόλουθη ἑλλειψὴ ἐπαφῆς μὲ τοὺς σημαντικότερους παράγοντες τοῦ τόπου εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα οἱ κομπαριές νὰ γίνονται ἐντὸς τῆς κοινότητος, μὲ συγγενεῖς, συναδέλφους στὴ δουλειὰ ἢ ἄπλως μὲ γείτονες. Θεωρῶ ὅτι ὁ ἐξαιρετικὰ ἀνεπτυγμένος, συνειδητὸς χαρακτήρας τῶν δεσμῶν γειτονίας, πού βασιζόνταν στήν ἀναγνώριση ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων μεταξύ ὄσων κατοικοῦσαν κοντά, ὀφειλόταν στήν κοινωνική, πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἀπομόνωση αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς μέσα στήν

πόλη. Αναμφίβολα όμως υπήρχε και μιὰ ἄλλη αἰτία: στὴν πατρίδα τους, πρὶν ἀπὸ τὸ διωγμὸ, ἡ ζωὴ τῆς γειτονίας ἦταν πολὺ ἀνεπτυγμένη και μάλιστα μὲ χαρακτηριστικὸ ἦταν ὅτι ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ διάφορες ἐθνοτικὲς ομάδες κατοικοῦσαν σὲ ξεχωριστὲς συνοικίες τῆς ἴδιας πόλης — καθεμία εἶχε, ὅπως εἶχαν, τὸν δικὸν τῆς «μαχαλά». Οἱ ἠλικιωμένοι ἐφίκαν συχνὰ στὴ μνήμη τους τὲς σχέσεις γειτονίας ποὺ υπήρχαν σὲ κάθε μαχαλά καθὼς και ἀνάμεσα στοὺς διάφορους μαχαλάδες τῆς πόλης (βλ. σσ. 80-82). Οἱ ἀναμνήσεις αὐτές, μετὰ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Ἑλλάδα, ἐπαίξαν σίγουρα ρόλο στὴν ἐκ νέου θέσπιση κοινωνικῶν σχημάτων ἀνταλλαγῆς, τὰ ὁποῖα προσέδωσαν ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ στὴ ζωὴ τῶν προσφυγικῶν συνοικισμῶν, καθὼς βασίζονταν στὴν ἀναγκασμένη τῆς ἀμοιβαιότητος, τῆς ἀλληλεξάρτησης και τῆς ἀνάγκης γὰρ συνεργασίας.

Ὅρισμοὶ τῆς γειτονίας

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ οἰκογένειες στὰ Γερμανικὰ διαχώριζαν τὸ σπίτι ἀπὸ τὸν «ἔξω κόσμον». Ἡ οἰκιστικὴ περιοχὴ τοῦ περιέβαλλε τὸ σπίτι και ἀντιπροσώπευε αὐτὸ τὸν κόσμον γινόνταν ἀντιληπτὴ ὡς ἓνα σύνολο περιοχῶν διαφορετικῆς μεταξὺ τους φυσικῆς κλίμακας. Ὅσοσο στὴν καθημερινὴ ζωὴ οἱ δεσμοὶ τῶν κατοίκων μὲ τὴν εἰρύτερη περιοχὴ ὀρίζονταν πολὺ ἀόριστα, ἐφόσον τὸ ἐστιακὸ σγμείο ταύτισης τοῦ ἀτόμου ἦταν ἡ μικρὴ γειτονία γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι, ὅπου συγκεντρώνονταν οἱ πρὸ πολλῆς ἐκδιδρώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ λέξη «γειτονιά» χρησιμοποιοῦνταν ἀναφορικὰ μὲ διαφορετικοὺς χώρους. Ἡ ἐρώτηση «σὲ ποιά

γειτονιά μένει;» μποροῦσε νὰ ἀναφέρεται εἴτε στὴν εἰρύτερη συνοικία, παραδείγματος χάρις τὰ Γερμανικὰ, τὴ Χαλκιδρόνα και τὸν Ἀι-Νικόλα, εἴτε πρὸ συχνὰ στὴ μικρὴ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι. Ἡ ἀνάλυση ποὺ ἀκολοθεῖ δείχνει μὲ ποιὸν τρόπο οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι ἀντιλαμβάνονταν, βίωναν και ὀρίζονταν τὴν «γειτονιά».

Ἡ βίαση τῆς γειτονίας ἦταν καταρχὴν ἐδαφικὴ και περιλάμβανε ὄλους ὄσοι ζοῦσαν κοντά, εἴτε υπήρχαν σχέσεις μεταξὺ τους εἴτε ὄχι. Αὐτὸ γινόνταν φανερὸ ὅταν οἱ γυναῖκες ἐλάγαν: «Εἴμαστε γειτόνισσες ἀλλὰ δὲν μιλάμε», και ἐρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὲς συμπεριφορὰς ποὺ ἔχουν καταγραφῆ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας (παραδείγματος χάρις du Boulay 1974, 216). Ἀπὸ μόνον του ὅμως τὸ κριτήριον τῆς γεωγραφικῆς ἐγγύτητος, ἂν και ἀναγκαῖο, ἦταν ἀνεπαρκές, γιὰτὶ ἡ γειτονία δὲν περιλάμβανε ποτὲ ἓνα ὀλόκληρο τετράγωνο: οἰκογένειες ποὺ ζοῦσαν «πλάτη μὲ πλάτη» δὲν ἦταν γείτονες. Συνεπὸς τὸ πρὸ καθοριστικὸ γνῶρισμα ἦταν ἡ ὀπτικὴ ἐπαφὴ — δηλαδὴ κατὰ πόσον βλέπονταν σὲ καθημερινὴ βίαση. Ἡ γειτονία συνήθως ἐπικεντρωνόταν στὸ δρόμο και σπάνια ἐκτεινόταν πέρα ἀπὸ τὴ γωνία. Δὲν εἶχε συγκεκριμὲνο σχῆμα ἢ ἔκταση. Τὰ ὄρια κάθε γειτονίας ἐξαρτῶνταν ἀπὸ τυχαίους παράγοντες, ὅπως ἡ θέση τοῦ σπιτιοῦ (γωνία, μέση τοῦ τετραγώνου, δευτερευόντων ἢ κύριος δρόμος) και ἡ γειτνίαση μὲ συγγενεῖς ἢ κομπάρους, ἀλλὰ και ἀπὸ ἀτομικοὺς, ὅπως ἡ προσωπικότητα, ἡ κοινωνικότητα και ἡ ἡλικία κάθε ἀτόμου (πρὸβλ. Davis 1973, 66 κ.έ.). Συνεπὸς διέφερε γὰρ δύο σπῆτια ποὺ ἦταν τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο. Ἡ γειτονία ὀρίζονταν σὲ σχέση μὲ ἓνα σπίτι ἢ οἰκόπεδο και ἦταν ἡ ἴδια γὰρ ὄσοις συγκατοικοῦσαν σὲ αὐτὸ, ἀλλὰ συγχρόνως ἀποτελοῦσε και μιὰ ὑπο-

κειμενική νοητική κατασκευή, τὰ ἐξωτερικά ὄρια τῆς ὁποίας βαδίζονταν στὸ ἐγὼ τοῦ καθενὸς καὶ ἐξαρτῶνταν ἀπὸ ἀτομικούς παράγοντες. Ἐν ὀλίγοις, γιὰ κάθε στίτι ἡ γειτονία ἀντιπροσώπευε τὴν ὁρατὴ περίοχλῃ ὅπου λάμβαναν χώρα καθήμενές ἐπαφές βίας ἐνὸς συγκεκριμένου καὶ ρητοῦ κώδικα συμπεριφορᾶς μεταξὺ γειτόνων. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ γειτονίες ἦσαν ἀλληλεπικαλυπτόμενες ὁμάδες ποὺ ὀρίζονταν ὑποκειμενικά καὶ εἶχαν τὴ βάση τους στὴ γεωγραφικὴ ἐγγύτητα.

Εἶναι σημαντικό ὅτι στὰ Περίωνικά, παρὰ τὴν ὑπαρκτὴ εἰσοδηματικῶν διαφορῶν, οἱ γειτονίες δὲν ἦταν ἰσοαρχημένες οὔτε διαφοροποιῦνταν στὸ ἐσωτερικὸ τους (πρβλ. Brandes 1975, 145. Pina-Cabral 1986, 150-152. ἀντιπαράβλαθε ὁμάδες Davis 1973, 69). Ἐπίσης, ἡ ζωὴ τῆς γειτονίας ἀφοροῦσε, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς μεσογειακῆς Εὐρώπης, κυρίως τῆς γυναικῆς (πρβλ. Cuileiro 1971, 139. Davis 1973, 71-72). Οἱ ἄνδρες, ποὺ βρισκόνταν μακριὰ ἀπὸ τὰ στίτια τους, στὴ δουλειά τους, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἡμέρας, συμμετεῖχαν πάντως ἐνεργὰ τὰ βράδια καὶ τὴς Κυριακῆς. Ἀλλωστε μερικοὶ ἀπὸ αὐτούς, ὅπως ὁ μπακάλης, ὁ φούρναρης, ὁ μανάβης, ἦταν σημαντικὰ πρόσωπα στὴ γειτονία καὶ εἶχαν λεπτομερῆ γνώση τῆς ζωῆς πολλῶν οἰκογενειῶν ποὺ ἔμειναν κοντὰ, δεδομένου ὅτι τὰ καταστήματά τους ἦταν σημεῖα συνάντησης, ὅπου οἱ γυναῖκες περνοῦσαν πολλὰ ὧρα κουβεντιάζοντας.

Ἡ δὴμιση τῆς γειτονίας

Ὅποιοι ζοῦσε ἔστω καὶ γιὰ λίγο σὲ αὐτὴ τὴν περίοχλῃ συνειδητοποιῶσε γρήγορα τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων γιὰ ὁτιδήποτε ἔαναν οἱ ἄλλοι. Ἴσως ἡ ἐγγύτητα καὶ ἡ

ὑψηλὴ πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ νὰ ἐπαιξάν κάποιο ρόλο σὲ αὐτὴ τὴν ἔντονα κοινωνικὴ στάση. Ἡ ἀποφυγὴ τῶν κοινωνικῶν ἐπαφῶν ἀπαιτοῦσε συνειδητὴ προσπάθεια καὶ οὐσιαστικὰ ὁδηγοῦσε στὴν ἀπομόνωση. Ἀκούσε ν' ἀνοιξοίε κάποιοι τὸ παράθυρό του ἢ νὰ ἐμφανιστεῖ στὴν ἐξώπορτα γιὰ νὰ μάθει λεπτομερῶς τὰ νέα τῆς περιόχλης. Ἐνωθε κανείς τὰ ἀγρυπναμάτια καὶ τὰ αὐτιά τῶν γειτόνων σὰν μιὰ διαρκὴ παρουσία καὶ, γιὰ νὰ μὴν καταλήξει ἕνα ἀπὸ παθητικὸ ἀντικείμενο συζήτησης καὶ παρατήρησης τῶν ἄλλων, ἔπρεπε νὰ βρεῖ ἀπὸ τὸ στίτι καὶ νὰ ἐμπλακεῖ στὴς καθημερινές ἐπαφές μὲ τὴ γειτονία. Μέσα ἀπὸ τὴς προσωπικῆς μου ἐμπειρίας ἀντιλήφθηκα ὅτι ἡ συναναστροφή μὲ τοὺς γείτονες δὲν ἦταν θέμα ἐπιλογῆς ἀλλὰ κάτι ἀναπόφευκτο καὶ ἐπιτακτικὸ. Αὐτὸ προκύπτει μάλιστα καὶ ἀπὸ μιὰ φράση ποὺ εἶπαν: «Μὴν πάρεις στίτι, πάρε γειτονιά» (πρβλ. Brandes 1975, 148).

Ἐνδιαφέρουσα ἐνδειξὴ τῆς δὴμισης τῶν σχέσεων γειτονίας ἀποτελοῦσε ἡ ἐνωσιολογικὴ προσωποποίηση τῆς «γειτονιάς». Ἐκφράσεις ὅπως «ἡ γειτονία κλίνει», «πρώτα τὴ γειτονιά» καὶ «ἡ γειτονία εἶναι μάρτυρας» χρησιμοποιοῦνταν συχνὰ καὶ τῆς εἰδιων μιά ὀντότητα. Ἡ «γειτονιά» κατέγραφε ἐξίσου χαρές καὶ λύπες, ἀποτυχίες καὶ ἐπιτυχίες. Ὅσοι εἶχαν περάσει βάρσωνα στὴ ζωὴ τους καὶ εἶχαν παρ' ὅλα αὐτὰ τρεῖσαι τὴς κοινωνικῆς ἐπιταγῆς μὲ συνέπεια εἶχαν μιὰ προσδοκία δικαιοσύνης: «Τὶ τρέβηξά ἐγὼ, ἡ γειτονία τὸ ἔβρευ», εἶπαν. Ἡ γειτονία ἀναγνώριζε τὴν ἀξιοσύνη, ἀν καὶ λιγότερο πρόθυμα συγκριτικά πρὸς τὸ ζῆλο μὲ τὸν ὁποῖο σημείωνε τὴν παρεκκλίνοσα συμπεριφορὰ. Ὅσοσο οἱ γειτονίες δὲν ἦταν ὀρθοθετημένες ἢ κατατετηγμένες ὀντότητες. Στὴν οὐσία τους ἦσαν ἀλληλεπικαλυπτόμενα σύνολα σχέσεων, ἀπ' ὅπου ἀναμε-

ταδίδονταν σε όλη την περιοχή οι πληροφορίες για πρόσφυγα και υποθήσεις άλλων, μακρινότερων συνοικιών. Έτσι η φειτόνια ήταν ένα σύστημα σχέσεων που μέσω της διάδοσης των πληροφοριών προήγαγε την κοινωνική ζωή και της έδινε συνοχή. Ταυτόχρονα, οι σχέσεις της φειτόνιας λειτουργούσαν σαν ένα πλαίσιο που είχε τη δύναμη να έλεγχει, να εγχείρει και να επιφέρει τη διαγωγή του ατόμου μέσα στο κοινωνικό σύνολο.

Τα σπέρμα που ήταν «μέε την κίνηση» προτιμούσαν, καθώς έδιναν τη δυνατότητα συχνότερων επαφών και μεγαλύτερης συμμετοχής στη ζωή της γειτονιάς. Τα περισσότερά δωμάτια που έβγαζαν στο δρόμο θεωρούνταν καλύτερα σε σχέση με τα δωμάτια της αυλής, ενώ τα απομονωμένα σπέρμα στις γκαλεριές προκάλυψαν δειντικούς συρματωμένους λόγους της «μοναξιάς» και της «αλλοτινότητας» τους. Αυτό δεν αποτεινόσε απλά εξέραζε, σύμφωνα με την ανέλυσή μου, βαθύτερες αντιλήψεις και αξίες, που συνδέονταν με την πανταχού παρούσα μεταφορική και συμβολική αντίθεση ανάμεσα στην «άνουξη» και την «αλλοτινότητα» κατάσταση (βλ. κεφ. I').

Οι ανταλλαγές μεταξύ γειτόνων: συγκρουόμενες αξίες

Συνεργασία και συμμετοχή ήταν τα στοιχεία που προσδοκούσαν να βρουν οι φειτόνες στις μεταξύ τους επαφές. Η ενδεδειγμένη συμπεριφορά μιας καλής γειτόνισσας καθοριζόταν με απόλυτη σαφήνεια: έπρεπε να είναι άνοχη και κοινωνική, να χαίρεται τις άλλες εγκάρδια και να είναι πρόθυμη να κείναι παρέα μαζί τους, κουβεντιάζοντας για διάφορα θέματα, α-

κείνα και την ώρα που ασχολούνταν με τις δουλειές της. Ο φειτός έπαιρνε να δέχεται την παρέα των άλλων και να προσφέρει τη δική της, καθώς και να βοηθά στις δυσκολίες πεποιτήσεως. Έξισου πρόθυμα έπρεπε να δίνει και να δέχεται μίχρη πίκρα με φαιγντό, τις λεγόμενες «μυρωδιές» (σημαστική πλευρά των ανταλλαγών μεταξύ γειτόνων) και να καλεί για καφέ, μία χειρονομία που δηγούσε σε μεγαλύτερη οικειότητα. Μολονότι τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις των γειτόνων ήταν προσδιορισμένα με σαφήνεια, δεν ακολουθούσαν άρρηκτο τυπικό (όπως συμβαίνει στα άστικά κέντρα της Ταπνιάς, Dore 1958, 252-263), ούτε περιλάμβαναν συγκεκριμένα καθήκοντα καταμετρήμενα σε καθορισμένες κατηγορίες γειτόνων (όπως στη χώρα των Βόσκων, Douglass 1969. Οι 1981).

Στα Γερμανικά έπικρατούσε άριστοφαιρα έντονη κοινωνική διάταξη, που όφειλόταν στις μή συστηματοποιημένες ανταλλαγές κάθε μορφής. Πήγαζε από την έννοια της αμοιβαιότητας και, κατά συνέπεια, από την άταγνηση της υποχρεώσεως. Οι σχέσεις των γειτόνων χαρακτηρίζονταν από ισότητα και οικουμενικότητα: συμπεριλάμβαναν τους πάντες και δεν εξαίρουσαν κανέναν. Από αυτή την άποψη όμως υπήρχε μία έντονη αντίθεση, διότι οι πράξεις του δούνα και του λαβείν ύπαιθροσαν άνωσότητα κοινωνικού έπιπέδου. Στο θεωρητικό επίπεδο ό άποδέντες μίεζ προσφοράς ή ένοχ δώρου, είτε ύλικού είτε άυλου, είναι υποχρεωμένος σόν δωρητή (Mauss 1969), και ή ισοροπία πρέπει να άποκατασταθεί μέσω μίεζ άνταπόδοσης, που με τη σειρά της γεννά μίεζ ύποχρεώση.

Αυτό έξηγεί όρισμένες άπό τις έντασεις που μπορούσε να

παρτηρήσει κανείς στη ζωή στα Γερμανικά. Οι σχέσεις των γειτόνων εξαρτώνταν από την άμοιβαία ανταλλαγή και τη συμαδιούθη αναγνώριση της ύποχρέωσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη «ύποχρέωση» παράγεται από το «χρέος». Όσοι όμως επιθυμούν να είναι αυτόνομοι ανεχθάνονται την κατάρσση του όρελήτη. Άρα οι σχέσεις μεταξύ γειτόνων συνεπάρωνταν μιά συμπεριφορά εϋθέως αντίθετη προς τις αξίες της οικγενειακής άκεραιότητας και την έμφαση που δίνονταν στην ανεξαρτσία κάθε νοικοκυριού. Αντίστροφα, ή μέριμνα για την αυτόνομία της οικγενειας και την προαγωγή του συμφέροντος της βρισκόταν σέ άμση αντίθεση προς τις έπιταγές στις όποίες ήταν θεμελιωμένες οι σχέσεις γειτονίας.

Η γειτονία, επομένως, ήταν ένα έργενως άμφοτμο πεδίο όπου έκφράζονταν οι αντίτιθέμενες αυτές αξίες. Κάθε άτομο ήταν μέλος της οικγενειας του και συγχρόνως της γειτονίας, και έπρεπε συνεπώς να εξισοροπήσει τις συγχρουόμενες προσδοκίες που άπέφεραν από τα δύο αυτά κοινωνικά πλαίσια. Η συνεργασία, ή συμμετοχή και ή προθυμία άποδοχής των προσφορών των γειτόνων ήταν κανόνες συμπεριφοράς που έπρεπε να τηρούνται, γιατί μόνο οι θετικές κρίσεις των άλλων μπορούσαν να εξασφαλίσουν κύρος και έπιδιοκίμια. Τυτόχρονα όμως, το συμφέρον και ή άκεραιότητα της οικγενειας έπρεπε να τηρούνται άποσπάσεις. Αυτό ή έπιταγή άπέφερε έπίσση από τον κοινωνικό κώδικα, γιατί άν τα μέλη της οικγενειας φέρονταν άπρόσεκτα θα έχαναν το κύρος τους και θα άποδοκίμίζονταν δημόσια.

Οι όροι που χρησιμοποιούνταν για τις γειτώσες ήταν άποκαλυπτικοί και άποδεικνύουν την έργενή άμφισμία της ζωής της γειτονίας μέσα στο συνολικό πλαίσιο των κοινωνικών

σχέσεων. Μιά καλή γειτώσση που πρόσφερε πρόθυμα τη βοήθειά της και συμπαραστέκόνταν στους άλλους χαρακτηριστικά ήταν «καλή ή συντρέχτρα». Όταν κάποια δεχόνταν εύχαρίστως τη συντροφιά των άλλων και έπαυσε μέρος στη ζωή της γειτονίας, ό κόσμος έπιδιοκίμαζε χαρακτηρισμόν της «καταδελχιτή». Η λέξη, όπως και το αντίστοιχο ρήμα «καταδέχμα», ύποδηλώνει τη γερύραση των διαφορών κοινωνικής θέσης. Δνό αντίθετες πράξεις εκφράζονταν έτσι: ή ανέληψη πρωτοβουλίας και ή ενεργητική προσφορά από τη μία πλευρά, ή πύο παθητική αλλά ούσιαστική διάθεση άποδοχής της προσφοράς από την άλλη. Οι γυναίκες που προσπαθούσαν να μένουν άμέτοχες στιγματίζονταν ως «ψηλομήτρα». Οι λακτικοί αυτοί χαρακτηρισμοί είναι ένδεικτικοί. Υποδηλώνουν σχέσεις ισότητας οι μέν, κοινωνικής άπόστασης οι δε. Η καλή γειτώσση ήταν καταδελχιτή στις κοινωνικές έπαφές της και συνναστρόφόνταν τις άλλες γυναίκες ως ίσες· κατ' αυτό τον τρόπο, ή συμμετοχή στη ζωή της γειτονίας έφερε τους πάντες στο ίδιο επίπεδο και ένσχυσε τη συνοχή της κοινότητας, ενώ ό οικγενειακεντρικός δημουργούσε άπόσταση. Η συνίαφξη αυτών των δύο πλαισίων δράσης έχει ποιότητες συνεπείας.

Οι συγχρουόμενες αξίες που προσοιδάζουν στα δύο πλαίσια, της οικγενειακής ζωής και της γειτονίας, αναδεικνύονταν με έάργεια στην περίπτωση της έβδομαδιαίας λαϊκής άγοράς. Κάθε Τεάρτη είχε λαϊκή άγορά στα νότια των Γερμανικών, στην όδο Φυλαδελαφίας, όπου βρίσκονταν τα τέλεια προκατακαυσιμένα σπία. Έκείνη τη μέρα οι γυναίκες από τις γειτονικές περιούχες πήγαιναν να ψωνίσουν φρέσκα προϊόντα, ρούχα και είδη του νοικοκυριού, κάνοντας πολλές διαδρομές μεταξύ άγοράς και σπιατού, άν αυτό ήταν κοντά.

Τη μέρα τῆς λαϊκῆς παρατήρουσα μὲ ἀπορία τὴν ἀμοιβαία ἀδικοφιλία ἀνάμεσα στὶς γειτόνισσες, ποὺ ἐργάζονταν σὲ ἔντονη ἀντίθεση, μὲ τὴ συνήθη καθήμερην συμπειροφά τους. Ἐκὼς κλονικά χαμπεύσαν ἢ μίαν τὴν ἀλλήν και ἀντὶἀλλασσαν μερικές, ἔστω και σύντομες, κομβέντες, οἱ ἰδιες γυναικες χάθε Τετάρτη πρὸς ἦσαν σχεδὸν ἀνήλωτες, και ἡ συμπειροφά τους αὐτῇ σὲ ὀμοιαδῆποτε ἀλλήν περίπτωσι, θὰ εἶχε θεωρηθεῖ προσηλατικῇ. Ἡ λαϊκῇ ἀγορά δὲν ἀπέχετο πολὺ ἀπὸ κανένα σημείο τῶν Ἐπιμνησκῶν, κι ἔτσι οἱ γυναικες ποὺ κλωνῆσαν ἐκεῖ ἦσαν γειτόνισσες. Ἐντούτοις φέρονταν ἢ μίαν στὴν ἀλλήν σὺν κα ἦσαν ἔνες. Ὁ χαμπετισμὸς τους ἦταν κορτό, ἀν ὄχι ἀνίπαρκτος, και καθεμιά συγκεντρωνόταν στὶς ἀγορές τῆς, σπρωγνοντας και ἀνελόντας δρόμο, γιὰ κα κἀνει τὰ καλύτερα παύρια και κα πῆρει τὰ ποὺ φέρεκα προῖόντα.

Ἡ ἐξήγησή μου γι' αὐτὸ εἶναι ὅτι θεωροῦσαν τὴ λαϊκῇ ἀγορὰ κοινωνικά και τοπικά διακριτῇ ἀπὸ τὸ γέωρο ὅπου ἰσχυρῶν οἱ σχέσεις γειτόνίας, και κατὰ συνέπεια ἐκεῖ δὲν ὑπάρχουν οἱ ἰδιες προσδοκίες ὡς πρὸς τὴ μεταξὺ τους συμπειροφά. Κἀθε γυναικα ἐμοιάζε κα κινεῖται ἀποκαλιστικά μὲ βάση τὸ συμπέρον τῆς οικογενείας τῆς και κα ψάχνει γιὰ εὐκαιρίες, προσπαθώντας κα διαχειρισετῆ μὲ τὸν ποὺ ἀποτελεσματοικῶ τρέπο τὸ ποσο ποὺ διέθετε γιὰ τις ἀγορές τῆς. Σὲ αὐτὸ τὸ χρονὸ δὲσάστρημα οἱ ἐπιταχίες τῆς κοινωνικότρητας μεταξὺ γειτόνων παρεμφέρονταν. Ἀπὸ τῆ στιγμῇ ὅμως ποὺ ἐκλιεσε ἡ ἀγορά οἱ γυναικες φέρονταν και πάλι σὺν γειτόνισσες, κάθονταν μαζί και καθιερῆσαν τὰ ἰσχυρῶν ποὺ εἶχαν ἀγοράσει, σύγκριναν τιμές και ποσότητες. Ὑπῆρχε ὅμως μίαν ἀισθητῇ ἀνταγωνιστικῇ γροιά στὶς συζητήσεις τους, ἀφοῦ χωρὶς ἀμφοβόλια τὸ κίνητρο γιὰ τὴν προσηνή τους δραστηριότητα δὲν ἦταν ἴδιον

ἀπὸ τὴν πρόσκληση τοῦ οικογενειακοῦ τους συμπέροντος.

Μποροῦμε κα δώσουμε κι ἀλλὰ παραδείγματα τῆς ἀμοισμίας ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτῇ τῇ συνύπαρξῇ δύο συνδύων ἀντιστατικών ἀξιών μέσα στὸν ἴδιον κοινωνικό σίβη. Ἡ προσηνέστερη ἐπαφῇ μεταξὺ γειτόνων, ὁ ἀμοιβῆτος δανεισμὸς, ἐμπειρεῖται αὐτῇ τὴν ἔνταση. Τὸ κα δανείζει κανεὶς πρόγραμμα εἶναι προβληματικό, γκατι οἱ γυναικες, ὡς καλιές γειτόνισσες, πρέπει μὲν κα δείχνουν γεναιοδωρία, ἀλλὰ ὡς σφόνιμες νοικοκυρές ὀφείδουν κα διατηροῦν τοὺς πόρους τῆς οικογένειας και τὰ ὑπάρχοντα τοῦ νοικοκυροῦ. Μπορεῖ ἀλλες νοικοκυρές κα χρειάζονταν ἔνα συγκεκριμένο ἐργαλεῖο (παραδειγματος χάρη ἔσαν τρέφτη γιὰ γλυκά τοῦ κουταλιοῦ, ἔσαν κόφτη ζύμης), ἀλλὰ ἡ ἀπόλειά του θὰ μέλιανε τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ νοικοκυροῦ και ἐπιπλέον θὰ προκαλοῦσε διχόνοες. Γιὰ κα ἀπορήγουν κα δανείσουν ἀντικειμέμενα και γιὰ κα διατηροῦσαν ἐγκάρδιες σχέσεις, οἱ νοικοκυρές συνήθως ἐπικαλοῦνταν δῆσφορα προσχήματα ἢ κατέφευγαν σὸ ψέμα σχετικά μὲ τὰ ὑπάρχοντά τους. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὁ δανεισμὸς προσημάτων ἀπὸ ἀλλήν νοικοκυρά ἔπρεπε κα ἀποφεύγετα: ἰσοδυναμοῖσε μὲ παραδοχῇ ἀνικανότητας, ἀφοῦ μίαν καλήν νοικοκυρά ὀφείλε κα εἶναι ἐξοπλισμένη γιὰ ὀμοιαδῆποτε περίσπωση. Γυναικες γιὰ τις ὀποῖες ἦσαν γνωστὸ ὅτι δανείζονταν τις χλαῖες ἄσαν και τις ἐκτιμοῦσαν λιγότερο. Συνεπῶς, οἱ προσησότερες προσπαθοῦσαν κα δισκοῦν τὸ σπῆτι τους σὺν μίαν αὐτόκλη μολάδα και κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπέφευγαν τόσο κα δανείζων ὄσο και κα δανείζοντα πρόγραμμα.

Ἐντούτοις τὸ κα μοιράζονται κάποιες ἀνέσεις ποὺ δὲν διέθεταν οἱ ἀλλοι ἀποτελοῦσε ὑποχρέωση μεταξὺ γειτόνων. Τὰ ἰδιωτικά τῆλεφωνα ἦσαν σπάνια στὰ Ἐπιμνηικά, ἔρα ὄσο

είχαν δικό τους τηλέφωνο έπρεπε να τὸ διαθέτουν στοὺς γείτονες. Αὐτὸ ὅμως προϋπέθετε κάποιον βαθμὸ ἐμπιστοσύνης καὶ οἰκειότητος, γιατί ἡ χρῆση τοῦ σήμαινε εἴσοδο στὸ σπίτι τοῦ γείτονα, ὅπου ἡ συνδιάλεξη μπορούσε νὰ ἀκουστεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐνοίκους. Ὁ περισσότερος κόσμος σαφῶς προτιμοῦσε νὰ κάνει τὰ τηλεφωνήματά του ἀπὸ περίπτερα ἢ μπακάλικα, καθὼς ἐκεῖ ὑπῆρχε μιὰ αἴσθησις, ἢ ἔστω ψευδαἰσθησις, ἀνωνυμίας καὶ ἡ χρῆση τοῦ τηλεφώνου δὲν συνεπαγόταν καμιά ὑποχρέωσις.

Ἡ ἀπὸ κοινοῦ χρῆσις τῆς αὐλῆς θεωροῦνταν ἐπίσης δεδομένη σὲ αὐτὴ τὴν πυκνοκατοικημένη περιοχὴ, χωρὶς μάλιστα νὰ προκαλεῖ προβλήματα μεταξὺ γειτόνων. Καὶ πάλι ὅμως δημιουργοῦσε ὑποχρέωσις στὶς γυναῖκες ποὺ ἀπλωναν τὴν μπουγάδα τους στὶς αὐλὲς τῶν ἄλλων, εἴτε ἐπειδὴ εἶχαν μεγάλες οἰκογένειες εἴτε γιατί τὰ σπίτια τους δὲν διέθεταν ἀνοιχτὴ αὐλὴ (λόγω τῆς ἐκτεταμένης οἰκοδόμησις στὸ ἀρχικὸ οἰκόπεδο). «Πῶς νὰ πηγαίνω συνέχεια στὴν αὐλὴ τῆς; Μιὰ δυὸ φορές, ἐντάξει, μὰ ὄχι καὶ συνέχεια», ἔλεγαν, γιὰ νὰ δείξουν πόσο ἄβολα ἔνοιωθαν. Ὅρισμένες γυναῖκες πήγαιναν μὲ τὴν μπουγάδα τους μερικὰ τετράγωνα πιὸ μακριὰ στὸ σπίτι κάποιας συγγένισσας, κουμπάρας ἢ στενῆς φίλης, ἀπέναντι στὴν ὁποία ἡ αἴσθησις τῆς ὑποχρέωσις δὲν ἦταν τόσο ἔντονη.

Ἄν καὶ θεωροῦνταν δεδομένο ὅτι οἱ γειτόνισσες ἀντιμετώπιζαν μὲ πνεῦμα συνεργασίας ὅλες αὐτὲς τὶς καταστάσεις, κάθε γυναῖκα προσπαθοῦσε νὰ διατηρεῖ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, ἀποφεύγοντας κατὰ τὸ δυνατὸν τὶς δεσμεύσεις. Ὑπῆρχαν πάντως δύο καταστάσεις ποὺ ἀπαιτοῦσαν τὴν πιστὴν τήρησις τοῦ κώδικα συμπεριφορᾶς μεταξὺ γειτόνων: ἡ ἐτοιμασία καὶ ἀνταλλαγὴ φαγητῶν καὶ ἡ λεκτικὴ ἐπικοινωνία.